

crkva u svijetu

POGLEDI

NARAV MARKSISTIČKOG HUMANIZMA

Tomo Vereš

Tema o marksističkom humanizmu neizmjerena je svojim opsegom, a teška i složena svojim sadržajem. Stoga se ta tema može razraditi s najrazličitijih stajališta počevši od povijesnog istraživanja izvora marksističkog humanizma do produbljenog filozofskog razmatranja njegovih konačnih namjera s čovjekom, odnosno do nepristranog traženja istine o stvarnoj sudbini čovjeka u marksističkom svijetu u posljednjih šezdeset godina. Nema sumnje da se sa svih tih stajališta može otkriti uvijek nešto novo, vrijedno i pametno. S čisto povijesnog gledišta bilo bi, npr., prijeko potrebno razjasniti u kojem smislu marksistički humanizam preinačuje velike kulturne ideale grčko-rimskog svijeta i renesanse koji su poznati pod imenima »paideia«, što znači cjeloviti odgoj čovjekova duha i tijela, zatim »philanthropia«, čovjekoljublje, i »humanitas« kojom su stari Rimljani izražavali svoju brigu za ljudskost čovjeka.¹ Trebalo bi vidjeti nadalje zašto je Karl Marx u svome djelu zanemario neke bitne činjenice ljudskog života kao što su, npr., radost i žalost, nada i očaj, bol, patnja, smrt i tjeskobna pitanja o smislu svega bivstvovanja, dok je s druge strane preneglasio činjenice društveno-političkog obilježja. Na takva i slična pitanja morali bismo dati bar nacrt nekakva odgovora kad bismo htjeli što potpunije obuhvatiti našu temu.

¹ O tim idealima grčko-rimskog svijeta vidi: Werner Jaeger, *Paideia*, sv. I—III, Berlin, 1955; *Humanizam i teologija*, u *Obnovljenom životu*, br. 4/1974, str. 311—337, Branko Bošnjak, *Problem i razvoj ideje humanizma u filozofiji*, u zborniku *Humanizam i socijalizam*, knj. II, Zagreb, 1963, str. 233—314. — Najnoviji prikaz kršćanskog humanizma u nas vidi u osvrtu A. Mudrinića na knjigu *Osnove kršćanskog humanizma* poljskog pisca Wyncentyja Granata u *Crkvi u svijetu*, br. 4/1978, str. 375—378.

Mi ćemo se u ovome izlaganju opredijeliti za jedan užu, ali posve novi pristup marksističkom humanizmu. Naime, prije nego počnemo govoriti o naravi marksističkog humanizma, usredotočit ćemo pažnju na osobu samoga Karla Marxa i vidjeti kakav je on bio čovjek. To će, po našem mišljenju, biti najtemeljitiji i ujedno najmarksističkiji pristup našoj temi, jer prema poznatoj Marxovoj drugoj tezi o Feuerbachu vrhovno mjerilo istinitosti ljudskoga mišljenja jest njegova utemeljenost i djelotvornost u praktičnom životu. Primijenimo, dakle, to načelo na samoga autora Karla Marxa i pogledajmo da li i kako njegova humanistička misao predstavlja izraz njegova praktičnog života, odnosno u kojem smislu njegov zbiljski ljudski život znači obistinjenje njegovih zamisli o čovjeku i o budućem ljudskom društvu.

Karl Marx kao čovjek

Kakav je čovjek bio Karl Marx? Koliko god je to pitanje u sebi jednostavno i koliko god se čini da u suvremenom svijetu nema bolje poznate osobe od Karla Marxa, — ako ni zbog čega drugog a ono zbog približno dva milijuna članaka i knjiga što su dosad napisane o njegovu životu i djelu² — ipak treba otvoreno kazati da je u tim spisima mnogo toga nejasno, nesuglasno, nesuvislo, pa čak i protuslovno. Jer, dok ga jedni hvale i slave kao novoga spasitelja svijeta, drugi dokazuju da je bio čovjek osrednjih sposobnosti, premda obdaren velikim strastima i vrlo pronicavom lukavošću, a treći ga proklinju i demoniziraju kao izvor svega zla u današnjem svijetu. No Marx, očigledno, nije bio ni bog, ni vrag, nego samo čovjek koji je imao odlika i mana kao i ostali ljudi.

Osim toga, moramo napomenuti da se dokumentirano pisanje Marxove biografije teško probijalo između heroizirajućeg prehaljivanja njegovih odlika i jednostranog isticanja njegovih poroka. Franz Mehring, jedan od najboljih poznavalaca Marxova života, ustvrdio je da bi cjelovito objavljivanje Marxove korespondencije ozbiljno stavilo u pitanje sve pretjerane pohvale kojima su ga obasuli Kautsky, Bernstein, on sâm i mnogi drugi sljedbenici i obožavatelji.³ Ali Mehring ipak nije imao hrabrosti da kaže istinu koju je poznao. Istom je Rus David B. Rjazanov, osnivač i dugogodišnji upravitelj Instituta Marxa i Engelsa u Moskvi, učinio prve odvažne korake da se uklone brojne krivotvorine kojima se prekrivao i uljepšavao stvarni lik Karla Marxa. On se odlučno suprotstavio svima koji su Marxu prikazivali kao legendarnog velikana bez ikakvog nedostatka. Zatim je pokazao da se istina o Marxovu životu nije krivotvorila samo u usmenoj predaji, nego i u prvom izdanju njegove korespondencije s Engelsom iz 1913. g. što su ga priredili August

•
² Nije jasno kako je M. Oršolić mogao ustvrditi da ja dobro zapažam kako je »u zadnjih četrdeset godina objavljeno dvadeset monografija i dvije stotine članaka o Marxu« (usp. *Svesci*, br. 25—26, 1975, str. 92). U knjizi *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom*, Zagreb, 1973, str. 13, ja tvrdim nešto potpuno drugo, naime da je sâm Marx napisao oko dvadeset knjiga i dvije stotine članaka u razmaku od četrdeset godina.

³ Usp. Werner Blumenberg, *Karl Marx in seinen Selbstzeugnissen und Bild-dokumenten*, Reinbeck bei Hamburg, 1962, str. 8—9.

Bebel i Eduard Bernstein.⁴ U tom je izdanju namjerno izostavljena jedna šestina pisama, jer se smatralo da mogu naškoditi Marxovu ugledu i stvari za koju se borio, dok su se u objavljenim pismima mnogi grubi izrazi redovito zamjenjivali blažima. Npr., Marxova riječ »ušljiv« (lausing), kojom je volio obasipati sebi nepoćudne ljude, zamijenjena je pridjevom »bijedan« (elend), a imenica »pas« (Hund) riječju »poštenjačina« (Biedermann), itd.

Zahvaljujući Rjazanovljevu dugogodišnjem znanstvenom radu, objavljeno je od 1929. do 1931. godine prvo cjelovito i kritičko izdanje Marxove i Engelsove korespondencije u četiri sveska. Na temelju toga izdanja kao i drugih izvora sastavljene su mnoge vrijedne biografije Karla Marxa koje omogućuju vrlo jasan uvid u život i rad, u vrline i poroke zagonetnog revolucionara iz prošloga stoljeća. Po sebi je razumljivo da se u ovome izlaganju moramo ograničiti na ukazivanje nekih bitnih ljudskih crta Marxove osobe.

Držimo da Marxovu osobu u cjelini, njegov svekoliki život i rad najpotpunije izražava riječ: prevratnik, revolucionar. Marx je doista bio korjeniti prevratnik ne samo u užem društveno-političkom smislu, nego također u smislu sveobuhvatnog mijenjanja i obrtanja cijeloga svijeta, svega što su ljudi dotada mislili i stvarali, ukratko: svega što postoji. Razlog toga radikalnog prevratničkog stava nalazi se u tome što je Marx nadahnut Hegelom smatrao da je sav svijet podvrgnut vlasti nekog skrovitog i bezimenog otuđenja koje podjednako pogađa i izrabljivače i izrabljene. Prema tome, revolucija za kojom je Marx težio i kojoj je sav svoj život posvetio nije imala u vidu samo oslobađanje proleterijata iz njegova neljudskog društvenog i ekonomskog položaja, nego je on upravo taj izrabljeni i ispaćeni proleterijat htio upotrijebiti kao »materijalno oružje« za ostvarenje svojega filozofskog projekta revolucije, kao što je i filozofiju pretvorio u »duhovno oružje« proleterijata.⁵ On je srazmjerno rijetko dolazio u dodir s konkretnim proleterima i nije rješavao, niti je htio rješavati njihove velike patnje nekakvom dobrotvornom djelatnošću. On se prvenstveno bavio problemima cjeline, htio je riješiti zagonetku cijele svjetske povijesti.

Ali Marx je nesumnjivo bio prevratnik i u društveno-političkom smislu, o čemu svjedoči ne samo njegovo ponašanje u revolucionarnim zbivanjima 1848. i 1849. godine, nego i u mnogim drugim prilikama sve do svoje smrti. Često je bio obuzet pravom revolucionarnom groznicom u kojoj je proročki nagovijestao bliski dolazak apokaliptičkih događaja. Npr., u pismu Engelsu od 8. prosinca 1857. čitamo ovu uzbudljivu vijest: »Radim kao lud po čitave noći na rezimiranju svojih ekonomskih studija, da bih bar imao gotove osnove prije potopa.«⁶ Oduševljen ustankom u Poljskoj 1863. godine, pita Engelsa: »Što kažeš na događaje u Poljskoj?« i odmah samouvjereno odgovara: »Jedno je sigurno:

⁴ Usp. *Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx*, 4 Bde, Stuttgart, 1913.

⁵ Usp. *Prilog Kritici Hegelove filozofije prava*, u *Rani radovi*, Zagreb, 1961, str. 95.

⁶ Usp. *Prepiska*, sv. II, Beograd, 1958, str. 279.

era of revolution sad je opet fairly opened in Europe.«⁷ 1867. godine ponovo piše Engelsu u vezi s presudnim značenjem I. internacionale za njegov revolucionarni pothvat: »Les choses marchent. A u idućoj revoluciji, koja je možda bliža nego što se to čini, imat ćemo mi (tj. Ti i ja) tu moćnu mašineriju u našim rukama.«⁸

Revolucionarna strast bila je tako duboko ukorijenjena u Marxovu narav da su mu čak način mišljenja, govora i pisanja bili skroz prožeti oprekama, obratima i suprotstavljanjima. On neprestano obrće postojeće iskaze, tvrdnje, teze, innijenja, uvjerenja, nacрте, težnje i postignuća drugih mislilaca i djelatnika, pa posvuda stvara sukobe i opreke, ponekad i bez obzira na to da li je u tim obrtanjima sadržana bilo kakva istina, ili bilo kakav napredak u odnosu na prethodno stanje. Glavno je bilo stvari obrtati, a onda se to obrtanje naknadno pokušalo opravdati i osmisлити. Pogledajmo samo neke poznate obrate iz njegovih djela:

Na Proudhonovu knjigu *Filozofija bijede* (1846) kojom se Marx osjeća pogoden, on već u naslovu svoga protudjela odgovara obrtanjem riječi, tj. *Bijeda filozofije* (1847). Nadalje: »Mi ne pretvaramo svjetovna pitanja u teološka«, izjavljuje on u raspravi s Brunom Bauerom, »mi pretvaramo teološka pitanja u svjetovna.«⁹ U kapitalističkom društvu, tvrdi Marx, »životinjsko postaje ljudsko, a ljudsko životinjsko.«¹⁰ Jedan njegov polemički spis iz 1847. godine nosi karakterističan naslov »*Moralizirajuća kritika i kritizirajući moral*«. ¹¹ Na temelju tih i drugih sličnih obrata možemo razumjeti Marxovu nevolju prilikom učenja engleskog jezika, naime da mu je dugo nedostajala »okretnost u izvjesnim sekundarnim obratima bez kojih duhovito pisanje uopće nije moguće« — kako je priznao Engelsu.¹² Uzmemo li napokon u obzir da je Marx u vezi s Hegelovom dijalektikom spomenuto obrtanje označio kao svoju glavnu zadaću, možemo zaključiti da zapravo i nije mogao misлити i raditi drukčije nego u okviru prevratničkih obrazaca, trajnog opovrgavanja i radikalnog kritiziranja svega postojećega. Što se pak tiče konstruiranja budućega svijeta, u tom je pogledu bez oklijevanja pokazao svoje nesigurnosti, budući da je njegov prvobitni cilj bio »novi svijet (...) naći tek pomoću kritike staroga.«¹³

Ali taj radikalni prevratnički stav prema svemu postojećem ponekad se znao pojaviti u Marxa u obliku obijesne samovolje, bezobzirnog despotskog ponašanja prema suradnicima, štoviše u obliku divovskog natjecanja sa samim Bogom. Danas više nitko ne poriče podatak iz Karlova djetinjstva koji je za povijest sačuvala njegova najmlađa kći Eleanor. Ona izvješćuje kako se mali Karl, prema pričanju njezinih tetaka, ponašao prema svojim sestrama kao »strašan tiranin; prisiljavao ih je da u

⁷ Usp. *Prepiska*, sv. III, Beograd, 1959, str. 141. — Engleski u tekstu; u prijevodu: revolucionarno razdoblje u priličnoj je mjeri otvoreno u Europi. — U ovome pismu Marx priznaje »djetinjasti entuzijizam« kojim su on i Engels pozdravljali revoluciju 1848. g.

⁸ Francuski u tekstu; u prijevodu: Stvari idu. Potcrtao Marx.

⁹ Usp. *Prilog židovskom pitanju*, u *Rani radovi*, str. 54.

¹⁰ Usp. *Ekonomsko-filozofski rukopisi*, u *Rani radovi*, str. 214.

¹¹ Usp. *Dela*, sv. 7, Beograd, 1974, str. 269—292.

¹² Usp. Pismo od 2. lipnja 1853, u *Prepiska*, sv. I, Beograd, 1956, str. 494—495.

¹³ Usp. Pismo Rugeu od rujna 1842, u *Odabrana pisma*, Zagreb, 1955, str. 55.

punom galopu trče niz Markovo brdo u Trieru i, što je bilo još gore, uporno je navaljivao da jedu kolače koje je pravio prljavim rukama od još prljavijeg tijesta.¹⁴ A onda im je za nagradu pričao prekrasne priče. Otac je za svoje strane također upozorio da u Karlovu srcu, uz neke dobre osobine, »prevladava egoizam«.¹⁵ Zbog svoje gigantske težnje za isključivom i beskrajnom vlašću Karl je kao zreli revolucionar razvrgnuo prijateljstvo s mnogim vrijednim suradnicima, socijalistima i komunistima ondašnjega vremena: s Brunom Bauerom, Arnoldom Ruegeom, Wilhelmom Veitlingom, Mosesom Hessom, Pierrrom Josephom Proudhonom, Pavelom Anjenkovim, Ferdinandom Freiligrathom, Ferdinandom Lasalleom, Mihaelom Bakunjinom, Andreasom Gottschalkom i mnogim drugima. Samo se Engels mogao prilagoditi Marxovj čudi, ali ni on uvijek.¹⁶

No, nema dvojbe da je Marxov buntovni egoizama najviše došao do izražaja u njegovim burnim suparničkim odnosima prema Bogu. On već kao mladi brucoš na berlinskom sveučilištu objavljuje u jednoj pjesmi da želi biti »sličan bogovima« i mašta o svojoj jednakosti sa Stvoriteljem: »A moje grudi jednake grudima Stvoritelja.«¹⁷ Svjestan je doduše da njegovo obijesno izazivanje Svevišnjega jednom mora dovesti do tragičnih sukoba, ali on ne želi ustuknuti ni pred apokaliptičkom bitkom za sve ili ništa, nego odlučnije da sagradi »svoj vlastiti tron«,¹⁸ to će reći djelo svoga beskrajnog ljudskog ponosa i demonskog prkosa. Prema tome, posve je razumljiv Marxov proglas u predgovoru njegove doktorske disertacije da prihvaća mržnju Prometeja protiv svih bogova na nebu i na zemlji kao svoj životni program.

Istina, Marx je poslije ublažio žestinu svoga suparništva s Bogom kršćanstva i drugih religija, te je težište svoje kritike i revolucije usmjerio na zemaljska božanstva političkog i ekonomskog života. Ali uza sve to ne može se poreći činjenica da su se konkurentne težnje Marxa spram Boga i kršćanstvu uvijek iznova budile kad mu se činilo da im pogoduju povijesne prilike. Tako on ustanike Pariške komune 1871. oduševljeno pozdravlja kao »jurišnike na Nebo«,¹⁹ dok slijedeće godine otvoreno poziva radnike u Amsterdamu da ostvare napokon »Kraljevstvo nebesko na Zemlji«²⁰ i da ne ponove pogrešku prvih kršćana koji su ga očekivali na kraju svjetske povijesti.

Sve u svemu, čini se da Karl Marx nije išao samo za humaniziranjem otuđenoga svijeta prošlosti, nego istodobno i za pobožanstvenjenjem čovjeka u budućnosti. To bi naime bio pravi smisao njegove tvrdnje da je

¹⁴ Usp. zbornik *Sjećanja na Marxa i Engelsa. Memoari, članci, zapisi njihovih suvremenika*, Zagreb, 1978, str. 176. — Naš se prijevod ponešto razlikuje od ovoga.

¹⁵ Usp. Pismo od 8. studenog 1835, u MEGA I, 1/2, str. 184—185.

¹⁶ To proizlazi iz Engelsova članka *Marx i »Neue Rheinische Zeitung« 1848—1849*, napisana u povodu prve obljetnice smrti Marxa. Engels tvrdi da se »uređenje redakcije sastojalo u jednostavnoj diktaturi Marxa« (usp. *Dela*, sv. 22, Beograd, 1978, str. 15).

¹⁷ Usp. *Ljudski ponos*, u *Dela*, sv. 1, str. 412.

¹⁸ Usp. MEGA I, 1/2, str. 30.

¹⁹ Usp. Pismo Kugelmannu od 12. lipnja 1971, u *Odabrana pisma*, str. 221.

²⁰ Usp. MEW 18, str. 160.

»... kritika religije pretpostavka svake kritike« i da »kritika religije završava učenjem da je čovjek najviše biće za čovjeka«. ²¹ Soga se nužno nameće pitanje: u čemu se zapravo sastoji marksistički humanizam, koje su njegove konačne namjere s čovjekom?

Marksistički humanizam

Prije svega moramo napomenuti da je sâm izraz »marksistički humanizam«, koji se danas općenito rabi kao po sebi razumljiva stvar, srazmjerno novija tvorba. Marx nije napisao nikakvu posebnu raspravu ni o humanizmu, ni o čovjeku, niti je itko u 19. st. i početkom 20. st. marksističku misao i praksu nazivao »humanističkom«. O Marxu se do oko 1900. godine govorilo isključivo kao o ekonomistu. Jedni su ga hvalili kao »Spinozu nacionalne ekonomije«, ²² drugi kao »Darwina na području ekonomije«, ²³ dok ga je Wilhelm Hohoff stavio u red Aristotela i Tome Akvinskoga, od kojih je prvi velemajstor filozofije, drugi teologije, a Marx »velemajstor ekonomije«. ²⁴ Nadalje, Marx se također nazivao misliocem ljudske povijesti koji je otkrio zakone njezina razvitka, osnivačem dijalektičkog i historijskog materijalizma, zatim sociologom, ali do prije tridesetak godina jedva se govorilo o humanizmu Karla Marxa ili općenito o marksističkom humanizmu.

Naravno, to ne znači da je problem čovjeka odsutan iz Marxova djela. Naprotiv, svaka stranica toga djela govori zapravo o čovjeku i o njegovu svijetu, hoće da se založi za čovjeka i nagoviješta mu djelotvorno oslobođenje od svakoga ropstva. Samo što su sve te misli razasute po čitavom djelu jer su uklopljene u jednu širu cjelinu, koju je teško razabrati i razlučiti od svojih sastavnica.

Kad bi se, dakle, htjelo jezgrovito upozoriti na neke bitne zasade Marxova humanizma, smatram da bi ih trebalo formulirati ovako:

1. Čovjeka treba uvijek promatrati cjelovito, tj. u sklopu ovoga svijeta u kojemu prebiva i koji svojom praksom mijenja, a ne odvojeno, tj. ne isključivo kao čovjeka. Prema tome, nema neke zasebne, samostalne marksističke antropologije, znanosti o samom čovjeku. To je apstrakcija, utvara. Marx je u tom pogledu jasan i kategoričan: »Čovjek nije apstraktno biće koje čući izvan svijeta. Čovjek, to je *čovjekov svijet*, država, društvo«, ²⁵ i mogli bismo nastaviti: gradovi, putovi, njive, tehnika, let u svemir, itd. Iz toga slijedi da predmet svih takozvanih ljudskih znanosti ne može biti od prirode odvojeni čovjek, jer se sudbina čovjeka zbiva upravo u odnosu spram prirode. Zato ljudska povijest nužno obuhvaća i povijest prirode, odnosno točnije ona pokazuje kako vanjska priroda postaje ljudskom prirodom.

²¹ Usp. *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*, u *Rani radovi*, str. 81. i 89.

²² Usp. Ludwid Stein, *Die sociale Frage im Lichte der Philosophie. Vorlesungen über Socialphilosophie und ihre Geschichte*, Stuttgart, 1897, str. 397.

²³ Usp. Domela F. Nieuwenhuis, *Karl Marx (in memoriam, 1883)*, u *Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung*, Heft 4/1966, str. 635.

²⁴ Usp. Wilhelm Hohoff, *Die wissenschaftliche und kulturhistorische Bedeutung der Marxschen Kritik des Kapitalismus*, u *Gesammelte Aufsätze*, Braunschweig, 1921, str. 18.

²⁵ Usp. *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*, u *Rani radovi*, str. 81.

No, kao što se čovjek, prema Marxu, ne može promatrati odvojeno od prirode, tako se ni priroda ne može promatrati odvojeno od čovjeka. Naime, čovjek nužno stavlja prirodu u svoj ljudski sustav i motri je kroz svoju ljudsku prizmu. Čak i onda kad čovjek pristupa prirodi s namjerom da prouči njezine objektivne zakone, svagda je on u tom poslu uvjetovan nezaobilaznim povijesnim pretpostavkama i svojim subjektivnim interesima i gledištima.

To međusobno prožimanje čovjeka i prirode ima za krajnji cilj posvećenije očovječenje prirode i potpunu naturalizaciju čovjeka. U tome se jedinstvu humanizma i naturalizma sastoji konačno rješenje zagonetke svjetske povijesti.²⁶

2. Premda je čovjek neraskidivo povezan s prirodom i premda ga priroda u više pogleda nadmašuje, on je ipak njezin povlašteni stvaralački vrhunac. On nadilazi sva ostala bića prirode svojom sviješću i svestranom praksom. Marxova je misao u tom pogledu vrlo jasna: »Pauk vrši radnje slične tkalcčevim, a gradnjom svojih voštanih ćelija pčela postiđuje mnoge ljudske graditelje. Ali ono što unaprijed odvaja i najgoroga graditelja od najbolje pčele jest to da je on svoju ćeliju izradio u glavi prije nego što će je izgraditi u vosku.«²⁷ Iz ovoga bi teksta na prvi pogled slijedilo da Marx prihvaća glavnu tezu europske filozofijske tradicije prema kojoj je čovjek bitno »razumno biće« (animal rationale), prožeto sviješću i razložnošću. Ali taj bi zaključak bio pogrešan, jer Marx nije nikada prestao isticati da je ljudska praksa vrhovno mjerilo ljudske svijesti i jedini zbiljski nosilac ljudskog napretka.

3. Prema Marxu ljudska praksa ima stvaralačku snagu beskrajnih dimenzija. Ona je prava teogonijska, bogoroditeljska moć čovjeka. Ona je jedina kadra izbrisati iz ljuske svijesti vjerovanje u Boga kao stvoritelja svijeta, jer je ne uvjerava pukim razumskim razlozima, nego gorostasnim ostvarenjima ljudskog stvaralaštva.²⁸ Praksa je sposobna proizvesti neslučena društvena i gospodarska bogatstva u budućnosti koja će preobraziti svijet u bogoliku tvorevinu čovjeka, a čovjeka će opunoćiti za božanskog gospodara toga radikalno obnovljenog svijeta. Ljudsko društvo neće više biti zajednica otuđenih nesretnika, nego zbor slobodnih proizvođača zaposlenih jedino oko sve veće sreće, slave i časti čovjeka. Tada »Kraljevstvo nebesko« više neće biti neplodna čežnja, nego bujan »raj na zemlji«, — kako je Marx nagovijestio radnicima u Amsterdamu, a poslije njega ponovio Lenjin²⁹ i drugi marksistički revolucionari.

Ali zaustavimo se na ovome mjestu i ispitajmo ukratko da li je u marksističkoj zamisli čovjeka, njegova svijeta i budućeg društva baš sve u skladu s ljudskom istinom i s kršćanskim vjerovanjem.

Najprije, nama se čini da marksistički humanizam kobno precjenjuje ulogu prakse i materijalnih potreba čovjeka, a potcjenjuje ulogu nje-

²⁶ Usp. *Ekonomsko-filozofski rukopisi*, u *Rani radovi*, str. 242.

²⁷ Usp. *Kapital*, I, Beograd, 1958, str. 138.

²⁸ Usp. *Ekonomsko-filozofski rukopisi*, u *Rani radovi*, str. 250—251.

²⁹ Usp. *Socijalizam i religija*, u *Dela*, sv. 9, Beograd, 1973, str. 437.

gova duha i uma. Gladu čovjeka, npr., može se bez sumnje protumačiti postojanje i razvoj poljoprivrede čija je zadaća da se brine za zadovoljavanje te životne potrebe. Ali sama glad nije ni glavni, ni dovoljni razlog razvitka poljoprivrede, nego je to um koji je sposoban otkriti nove, bogatije mogućnosti proizvodnje. Suvremena poljoprivreda sa svojom složenom tehnikom i novim kemijskim proizvodima potpuno je neshvatljiva činjenica na temelju same ljudske gladi. Ili uzmimo jedan drugi primjer: potreba liječenja bolesti svakako je glavni poticaj za postojanje i razvoj medicine i farmaceutike. Ali svi pronalasci medicinske znanosti, napose u suvremenoj medicini, u prvom redu su djelo ljudskoga uma i duha. Na isti način bismo mogli pokazati kako je ljudski um i na ostalim područjima prvobitni začetnik svih iznašašća i svega što zaslužuje da bude nazvano povijesnim djelom.

Drugi veliki nedostatak u Marxovu humanizmu predstavlja odsutnost morala, tj. za sve ljude podjednako važećih čudorednih normi. Razlog tome je zacijelo njegov naglašeni buntovni egocentrizam i nepomirljiva dualistička podjela čovjeka na dva klasna tabora. On, npr., u *Njemačkoj ideologiji* odlučno izjavljuje da »Komunisti uopće ne propovijedaju moral, (...). Oni ne postavljaju ljudima moralne zahtjeve: Ljubite jedni druge, ne budite egoisti itd.«³⁰ Osim toga, Marx smatra da ima povijesnih prilika u kojima treba raditi suprotno od klasičnih čudorednih načela pravednosti i ljubavi, kako mu se činilo u revolucionarnim godinama 1848. i 1849, u vezi s kojima piše slijedeće: »samo ljudožderstvo kontrarevolucije uvjerit će narode da postoji samo jedno sredstvo da se *skrate* (...) krvave porođajne muke novoga društva, samo jedno sredstvo — revolucionarni terorizam.«³¹

Poznato je nadajle da je Marx 1864. godine isključivo zbog taktičkih razloga pristao da u Statut I. internacionale unese čudoredne kategorije »prava«, »dužnosti«, »istine« i »pravednosti« kao mjerodavna načela društva, što ih je u prvom nacrtu bio izostavio i da je u pismu prijatelju Friedrichu Sorgeu od 19. listopada 1877. sa stanovitim prezirom nazvao »pravednost, slobodu, jednakost i fraternité« kao božanske utvare »moderne mitologije.«³²

Dakako, u Marxovu djelu mogu se naći i neke zasade ljudskog morala, ali te su zasade prožete dualističkim, klasno-povijesnim sadržajem i interesima. Radi se u prvom redu o političkim, društvenim i ekonomskim zadaćama koje se moraju sprovesti u djelo, a ne o općeljudskim čudorednim obvezama koje bi vrijedile uvijek, posvuda i podjednako za svakoga.

Marksisti su tijekom posljednjih stotinu godina većinom priznavali da nijedan vid Marxova djela, napose njegova humanizma nije tako nejasan i sporan kao što je čudoredni. Isprva je prevladavalo mišljenje da njegovo djelo doista ne sadrži nikakvu mjerodavnu, normativnu etiku.

•

³⁰ Usp. *Dela*, sv. 6, Beograd 1974, str. 193—199. — Potcrtao Marx.

³¹ Usp. *Pobjeda kontrarevolucije u Beču*, u *Dela*, sv. 8, Beograd, 1975, str. 395. — Ovaj tekst je ponovljen 1849. godine: *Dela*, sv. 9, Beograd, 1977, str. 418.

³² Usp. MEW 34, str. 303. — Francuski u tekstu; u prijevodu: bratstvo.

Zatim su marksisti II. internacionalne pokušali ublažiti taj nedostatak tumačenjem da učiteljevo djelo ipak ne isključuje normativnu etiku, nego je zahtijeva kao svoju nužnu dopunu, pa se ta dopuna ponajčešće tražila u Kantovoj etici. Međutim, u posljednje vrijeme, tj. poslije II. svjetskog rata, među marksistima prevladava mišljenje da Marxovo djelo ima svoj naročiti ćudoredni sustav vrijednosnih sudova, samo što se on ne oslanja na vječne istine i vrednote koje bi dolazile od Boga odozgo, ili iz ljudske naravi odozdo, nego se temelji na konkretnim povijesnim prilikama i na određenom klasnom sadržaju (Šiškin, Frichand, Arhangel'ski itd.).

Naši jugoslavenski marksisti dali su značajan prilog obnovi marksističke humanističke baštine ne samo u domaćim razmjerima, nego i u ostalim dijelovima svijeta. To možemo kazati bez ikakva povlađivanja ikome. Ako su na Zapadu Adorno, Fromm, Marcuse i drugi uklonili neke nedostatke Marxova djela u pogledu valoriziranja čovjeka kao pojedinca, njegova psihičkog i društvenog ustrojstva, onda našim marksistima nesumnjivo pripada zasluga da su čovjeka u cjelini stavili u središte marksističkog interesa. Taj odlučan obrat k čovjeku bio je omogućen političkim obračunom sa Staljinom i staljinizmom 1948. godine, a svoj filozofski izraz doživio je na sastanku naših marksističkim mislilaca 1960. godine na Bledu.³³ Obračunavajući s »teorijom odraza«, ti su mislioci obračunali zapravo s vulgarnim materijalizmom unutar marksizma i time su otvorili vrata marksističkom humanizmu. Nemoguće je u okviru ovoga izlaganja makar i letimično iznijet nove misli, nove teznje i nova djela koja su odonda postala za sve nas nova stvarnost.

Jedno od temeljnih obilježja marksističkog humanizma jest to da nije statičan. Tako nas uvjeravaju i sami marksisti. Drugim riječima, marksistički humanizam u načelu priznaje da nikada nije dovoljno human, da uvijek može i mora biti humaniji, i da su stramputice svagda moguće. Nama se čini da je jedna od najsudbonosnijih stranputica marksizma u tome što svoj humanizam povezuje s ateizmom. Prema njemu: što je u svijetu manje Boga i religije, to je čovjek više čovjek, to je humanizam zreliji, punoljetniji. Takvo suparničko poimanje odnosa između humanizma i religije, koje uosatalom nije izvorno marksističko, nego je posuđeno od Feuerbacha, još uvijek zatvara oči pred religijskom zbiljom čovječanstva, te stvara suvišne nesporazume i nehumane sukobe. Nema sumnje da su Marxova suparnička misao i praksa prema Bogu, o čemu smo govorili u početku, zatim statički i dogmatski odnos kasnijih pokoljenja prema nepovredivom auktoritetu glavni uzrok spomenutih zbivanja. Zanimljivo je primijetiti da su naši domaći marksisti, uključujući tu i većinu »praksisovaca«, koji su na ostalim područjima dokazivali radikalnu otvorenost traženju novih puteva, u pogledu religije uglavnom ostali na pozicijama 18. i 19. stoljeća.

Doduše, povremeno se i u nas mogu čuti glasovi da marksizam nije bitno ateizam; no bilo bi dobro kad bi se to kazalo odlučnim riječima i

³³ Usp. Jugoslavensko udruženje za filozofiju, *Neki problemi teorije odnosa*, Bled, 10—11. novembra, 1960. Referati i diskusije na VI. stručnom sastanku udruženja.

krepkim djelima na svim razinama javnog života, i kad bi se iskreno priznalo da je u pogledu odnosa spram religije nemoguće cjelovito slijediti Karla Marxa. Kao sumišljeniku Tome Akvinskoga neka mi bude dopušteno primijetiti: Ako su se cijela Katolička Crkva i tomistička škola odrekle Tomina mišljenja o Bezgrešnom začeću B. D. Marije, o čemu se u njegovo vrijeme slobodno raspravljalo, onda bi se i marksizam, valjda, mogao odreći jedne stramputice Karla Marxa. Svjesni smo da tako nešto ipak nije lako sprovesti u djelo. Za to je potrebno mnogo odvažnosti, gotovo pravi revolucionarni čin. — Poželimo da taj čin bude učinjen.

LA NATURE DE L'HUMANISME MARXISTE

R é s u m é

La contribution présente aborde le thème de l'humanisme marxiste à partir d'un point de vue singulier. Pour délecter la pensée de Karl Marx sur l'homme, on montre, d'abord, quel homme était-il lui-même dans la vie concrète. En effet, c'est la praxis qui détermine, d'après Marx, la vérité de la pensée humaine, donc sa propre pensée humaniste aussi et celle des autres marxistes. Or, il faut tenir compte aussi bien de la praxis marxiste individuelle que celle qui s'est déroulé au cours de son histoire, surtout dans les pays communistes et socialistes.

L'auteur montre que la vérité intégrale de la personne et de la vie de Carl Marx était bien longtemps inconnue et même falsifiée. C'est surtout grâce aux efforts de David B. Rjazanov que nous pouvons aujourd'hui rétablir la vérité sur l'être et sur la praxis humaine de Marx. Marx était essentiellement un révolutionnaire au sens le plus radical de ce terme. Il s'agissait pour lui de renverser tout. Cela se voit non seulement dans son oeuvre et son comportement politique, mais aussi dans ses rapports humains avec les autres hommes, amis et collaborateurs, dans sa hybris vis-à-vis de Dieu, ainsi que dans son style antithétique.

Les thèses essentielles de l'humanisme marxiste sont les suivantes: On ne doit jamais séparer l'homme de la nature. Le but de l'histoire est l'identité entre l'homme et la nature. L'homme dépasse la nature qui n'est pas humaine ou humanisée par sa conscience et sa praxis universelles. La praxis humaine possède une puissance théogonique, c'est-à-dire: elle fait naître la divinité de l'homme.

L'auteur met en question la primauté de la praxis sur l'esprit et la pensée humaines, il reproche à l'humanisme marxiste l'absence d'une éthique valable pour tous les hommes, car il introduit une discrimination parmi les hommes sur la base de la lutte des classes, comprise d'une manière radicalement dualiste.

On souligne l'apport considérable des marxistes yougoslaves dans l'humanisation de l'humanisme marxiste, mais on laisse aussi entendre que ce processus a encore ses desiderata surtout par rapport aux croyants.